

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ІВАНОВСЬКА Олена Петрівна

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА СПАДЩИНА ГАННИ БАРВІНОК

Спеціальність 10.01.07. - фольклористика

Автореферат

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ - 1996

№. 35.755

Дисертація є рукописом .

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00554843 (Т)

Робота виконана на кафедрі фол
Тараса Шевченка.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Дунаєвська Лідія Францівна

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Пазяк Михайло Михайлович

кандидат філологічних наук, доцент
Конончук Михайло Миколайович

Провідна організація: Український державний педагогічний університет
імені М.Драгоманова.

Захист відбудеться "21" вересня 1996р. о 14 год. на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.28. із захисту доктора
(кандидата) філологічних наук Київського університету імені Тараса
Шевченка за адресою: 252017, Київ - 17, бульвар Шевченка, 14, актовa зала.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського
університету імені Тараса Шевченка (вул.Володимирська, 58).

Автореферат розіслано "10" вересня 1996р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради Д 01.01.28.
доктор філологічних наук, професор

Гришук Л.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Доба національного відродження України, її історії, культури, мистецтва вимагає нового зацікавленого погляду, неупередженого трактування її об'єктивного поступу. Протягом багатьох десятиліть ім'я непересічної особи доби національно-культурного відродження України народницького періоду - Олександри Михайлівни Білозерської-Куліш, званої під літературним псевдонімом Ганна Барвінок (А.Нечуй-Вітер), згадувалося, переважно, принагідно із критикою буржуазно-ліберальних та націоналістичних літературних течій. Свого часу І.Франко, характеризуючи появу жінок в літературі як ріст національної сили на Україні, підкреслив, що до того лише одна жінка виступала на літературній ниві - Ганна Барвінок. Свою літературну діяльність Ганна Барвінок розпочала десятьма роками раніше, ніж відома письменниця-фольклористка Марко Вовчок (1847-1857). Отже, Ганна Барвінок була першою українською письменницею та фольклористкою. Чималий внесок здійснений нею і в дослідження вітчизняної етнопедагогіки. Сповідуючи прогресивне гасло своєї доби "стати обличчям до народу", на громадських засадах вона поширювала освіту серед селянства. Як одностудець та учениця П.Куліша, Ганна Барвінок останні роки свого життя присвятила поширенню просвітницьких ідей П.Куліша, виданню його творів та створенню музею письменника.

Якщо літературознавство знає про літературний спадок Ганни Барвінок, хоч і він вимагає переосмислення, то фольклористичний доробок Ганни Барвінок залишився поза увагою науковців. Вивчення цієї

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

постаті має не лише збагатити фольклористичну науку найціннішим першоджерельним матеріалом, допоможе краще збагнути творчу лабораторію автора "Оповідань з народних уст" (К., 1902), а й передбачає відкрити маловідому сторінку у культурному процесі України середини - II половини XIX ст.

Діяльність Ганни Барвінок - зразок багаторічного збирання фольклору та популяризації народної творчості через художню літературу. Як письменниця етнографічної школи Куліша, вона надавала великого значення вивченню духовного і матеріального життя народу України, зокрема Чернігівщини та Полтавщини. Комплексне дослідження фольклорно-етнографічної спадщини та літературних творів Ганни Барвінок дає можливість з достатньою повнотою визначити і дослідити фольклорний репертуар цих регіонів на певному часовому зрізі.

Об'єктом дослідження у дисертації є історичні матеріали, пов'язані із фольклористичною та літературною діяльністю Ганни Барвінок, а також рукописи її невиданих творів та фольклорних записів, етнопедагогічні дослідження Ганни Барвінок реалізовані письменницею у її творчості, які і стали частиною дослідження у даній роботі.

Дослідження розроблене головним чином на архівних матеріалах: Інституту літератури НАН України ім.Т.Шевченка; літературно-меморіального музею ім. М.М.Копцюбинського (м.Чернігів) та ЦНБ НАН України.

Фольклорні записи, зроблені Ганною Барвінок в середині та II половині XIX ст., порівнюються із записами, що їх провадили на Чернігівщині та Полтавщині Марко Воечок та О.Маркович, Б.Грінченко, В.Милорадович. Проводяться аналогії із відповідниками у східно- та західнослов'янському фольклорі. Регіональні особливості простежуються

на ґрунті зіставлення із варіантами збірок П.Чубинського, В.Гнатюка, М.Драгоманова, Й.Лозинського та інших.

Предмет дослідження: наукова цінність і особливості творчості Ганни Барвінок та її фольклорних записів середини та II половини XIX століття.

Мета дослідження - проаналізувати фольклорні записи Ганни Барвінок середини та II половини XIX ст. та визначити вплив народнопоетичної творчості на літературний доробок письменниці, а також осмислити життєвий шлях, педагогічні та громадські ідеї Ганни Барвінок в контексті вітчизняної науки та народної культури.

Виходячи з означеної мети в дослідженні поставлені такі завдання:

- вивчити генетичні, історичні та психологічні мотиви формування наукового та літературного таланту Ганни Барвінок;

- виявити конкретні обставини, що спонукали цю творчу натуру до фольклористичної роботи;

- розглянути творчий доробок Ганни Барвінок, її науковий метод в контексті народознавчого фольклористично-етнографічного процесу середини, - II половини XIX ст.;

- простежити взаємовплив фольклорних записів та літературних творів письменниці;

- дослідити особливість введення фольклорного тексту у літературний твір як стильову особливість письменниці;

- визначити роль і місце діалектичних структур в художній спадщині Ганни Барвінок та їх наукову цінність у фольклорному творі середини, - II половини XIX ст.

Наукова новизна роботи. Методи дослідження. У процесі дослідження творчої спадщини Ганни Барвінок застосовується *метод*

комплексного аналізу, розглядається постать першої української жінки-письменниці-фольклористки. Простежується генезис творчого художнього та етнографічно-фольклористичного її зацікавлення. На основі історіографічних джерел, опрацювання літературних архівів (П.Куліша, М.Костомарова, Н.Кибальчич, І.Шрага та ін.) вивчається творча біографія Ганни Барвінок, котра дає можливість осмислення цілого періоду фольклористичного процесу на Україні, вивчення генетичних коренів побутування творчого таланту непересічної постаті.

При вивченні вартості фольклорних записів Ганни Барвінок, проводяться історико-порівняльні зіставлення, що здійснюються переважно в межах національного (регіонального) фольклорного матеріалу. Таким чином, простежуються місцеві трансформації мотивів, образів, композиційних елементів; зіставляються не просто окремі, зовнішньо подібні явища, не випадкові збіги та паралелі - йдеться про намагання виявити своєрідність регіональної традиції, специфіку фольклорного процесу в період тотальної нівеляції всього українського, національносвідомого, що набуло особливо великих масштабів з II половини XIX ст.

На основі *історико-порівняльного методу* досліджуються, власне, витoki світогляду і духовної спадщини народу, етнічні та естетичні критерії української культури, питання етнопедагогіки.

Головне завдання дисертації не лише в тому, щоб осмислити значення спадщини та письменницьких змагань Ганни Барвінок, а й на прикладі значної кількості варіантів, зафіксованих нею на Чернігівщині та Полтавщині, вивчити їх часове побутування, результати імпровізаційного варіювання. В цьому й полягає *наукова новизна* роботи.

дисертації створюється найповніша творча біографія письменниці-фольклорістки.

Ганна Барвінок народилася 5 травня 1828 на хуторі Мотронівка, Борзенського повіту, на Чернігівщині в обдарованій родині Білозерських.

Оскільки в сім'ї було ще восьмеро дітей, а батько помер, коли Олександра була малою, мати не змогла дати дівчині гарної освіти. Вона була переконана, що дівчині випадає займатися хатніми справами. Тому освіту Олександра Михайлівна здобувала, головним чином, - вдома від матері та слуги-кріпака та в приватних пансіонах (с.Кропивне на Полтавщині; м.Конотоп) і завершила її вже в 14 років. Проте, самоосвітою займалася впродовж всього життя.

У 1843 році знайомиться із П.Кулішем, а 1847 - одружується з ним. З цього факту біографії розпочинається вивчення творчого шляху Ганни Барвінок нерозривно із творчим шляхом П.Куліша. Дорогою в пошлюбну подорож за кордон, П.Куліш просить про те, щоб дружина записувала "все, що побачить і почує". Спершу Олександра Михайлівна не розуміла на чому саме має зупинити свою увагу. Але, як зазначає вона у своєму нарисі "Епізод із нашого життя на користь самостійності України" (Ф. 19, № 71, 7.ар.): "Заохочення і така наполегливість того, перед ким я завжди бажала бути гідною його уваги, примусили мене підкоритися". Почуття невпевненості у своїх творчих силах забулося, коли вона знайомиться із наймитом-кріпаком - Остапом. Враження, яке справило на Олександрю Михайлівну спілкування з ним, його зовнішність та обставини, за яких відбулося знайомство, підказали тему першого оповідання і назву - "Жидівський кріпак". Цей твір письменниці написала ще у 1847 році. Вже у ньому спостерігається загострена увага автора до етнографічних подробиць (опис оселі, корчми, елементів одягу). Вийшло

друком воно лише у 1867 році, з об'єктивних причин, після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства Куліша було зіслано до Тули, з ним поїхала і дружина. Впродовж десяти років збирає народнопоетичну творчість. Проживаючи в Лубенському повіті, Ганна Барвінок записує з уст селянок-робітниць історії з їхнього життя. Ці записи і склали основу оповідань "Лихо не без добра" та "Восени літо". Вийшли друком вони у 1861 році в альманасі "Хата", з попереднім словом П.Куліша. З цього моменту вітчизняне літературознавство веде лік початку літературної діяльності Ганни Барвінок.

Сьогодні про письменницю відомо в основному по виданому в 1902 році найповнішому зібранні її творів (30 оповідань) "Оповідання з народних уст" (редактор та видавець - Б.Грінченко) та з творів, які виходили друком у різних альманахах ("Основа", "Складка", "Перший вінок", "Руська хата", "Рада" тощо) і часописах ("Киевская старина", "Рідний край", "Дзвінок" тощо). Завдяки статтям Б.Грінченка: "Поет жіночого горя (О.М.Кулішева)" - ЛНВ, - Т.XI, 1900, кн.IX, - К; "Ювілей Ганни Барвінок (О.М.Кулішевої)" - ЛНВ, - Т.XIV, 1901, кн.VI, - К; вступній статті упорядника до збірки творів Ганни Барвінок "Оповідання з народних уст" - "Ганна Барвінок". Відомо небагато критичних статей, написаних авторами з нагоди святкування ювілеїв письменниці: М.Венгжин "Ганна Барвінок (О.М.Кулішева), з нагоди ювілею авторки "Майорівни", - Київ-Чернівці, 1911 "Будучина", № 1; М.Євшан, Ганна Барвінок (до 50-літнього ювілею)" - "Українська хата", 1911, № 5-6; Сікиринський О. "Ганна Барвінок (О.М.Кулішева) в її листах за 1902-1911 р.р." - Одеса, 1928. Короткого аналізу творчості письменниці - із праць І.Франка, С.Русової, С.Єфремова, І.Денисюка, В.Мировця, В.Чубинського та інших.

дисертації створюється найповніша творча біографія письменниці-фольклористки.

Ганна Барвінок народилася 5 травня 1828 на хуторі Мотронівка, Борзенського повіту, на Чернігівщині в обдарованій родині Білозерських.

Оскільки в сім'ї було ще восьмеро дітей, а батько помер, коли Олександра була малою, мати не змогла дати дівчині гарної освіти. Вона була переконана, що дівчині випадає займатися хатніми справами. Тому освіту Олександра Михайлівна здобувала, головним чином, - вдома від матері та слуги-кріпака та в приватних пансіонах (с.Кропивне на Полтавщині; м.Конотоп) і завершила її вже в 14 років. Проте, самоосвітою займалася впродовж всього життя.

У 1843 році знайомиться із П.Кулішем, а 1847 - одружується з ним. З цього факту біографії розпочинається вивчення творчого шляху Ганни Барвінок нерозривно із творчим шляхом П.Куліша. Дорогою в пошлюбну подорож за кордон, П.Куліш просить про те, щоб дружина записувала "все, що побачить і почує". Спершу Олександра Михайлівна не розуміла на чому саме має зупинити свою увагу. Але, як зазначає вона у своєму нарисі "Епізод із нашого життя на користь самостійності України" (Ф. 19, № 71, 7.ар.): "Заохочення і така наполегливість того, перед ким я завжди бажала бути гідною його уваги, примусили мене підкоритися". Почуття невпевненості у своїх творчих силах забулося, коли вона знайомиться із наймитом-кріпаком - Остапом. Враження, яке справило на Олександрю Михайлівну спілкування з ним, його зовнішність та обставини, за яких відбул

друком воно лише у 1867 році, з об'єктивних причин, після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства Куліша було зіслано до Тули, з ним поїхала і дружина. Впродовж десяти років збирає народнопоетичну творчість. Проживаючи в Лубенському повіті, Ганна Барвінок записує з уст селянок-робітниць історії з їхнього життя. Ці записи і склали основу оповідань "Лихо не без добра" та "Восени літо". Вийшли друком вони у 1861 році в альманасі "Хата", з попереднім словом П.Куліша. З цього моменту вітчизняне літературознавство веде лік початку літературної діяльності Ганни Барвінок.

Сьогодні про письменницю відомо в основному по виданому в 1902 році найповнішому зібранні її творів (30 оповідань) "Оповідання з народних уст" (редактор та видавець - Б.Грінченко) та з творів, які виходили друком у різних альманахах ("Основа", "Складка", "Перший вінок", "Руська хата", "Рада" тощо) і часописах ("Киевская старина", "Рідний край", "Дзвінок" тощо). Завдяки статтям Б.Грінченка: "Поет жіночого горя (О.М.Кулішева)" - ЛНВ, - Т.ХІ, 1900, кн.ІХ, - К; "Ювілей Ганни Барвінок (О.М.Кулішевої)" - ЛНВ, - Т.ХІV, 1901, кн. VI, - К; вступній статті упорядника до збірки творів Ганни Барвінок "Оповідання з народних уст" - "Ганна Барвінок". Відомо небагато критичних статей, написаних авторами з нагоди святкування ювілеїв письменниці: М.Венгжин "Ганна Барвінок (О.М.Кулішева), з нагоди ювілею авторки "Майорівни", - Київ-Чернівці, 1911 "Будучина", № 1; М.Євшан, Ганна Барвінок (до 50-літнього ювілею)" - "Українська хата", 1911, № 5-6; Сікиринський О. "Ганна Барвінок (О.М.Кулішева) в її листах за 1902-1911 р.р." - Одеса, 1928. Короткого аналізу творчості письменниці - із праць І.Франка, С.Русової, С.Сфремова, І.Денисюка, В.Мировця, В.Чубинського та інших.

Автор дослідження з погляду сьогодення проаналізувала становлення творчої методи письменниці. Лише синтез таланту, оточення обдарованих, духовних людей та слідування принципам етнографічної школи Куліша дали вітчизняній культурі такий феномен, як Ганна Барвінок.

У листі до Б.Грінченка, письменниця написала: "Тоді зовсім ще писательок не було, тільки я зачала, да Вовчок з-під руки моєї дружини. Тоді багато дещо прощено було, коли не так. Тоді по всяке нове слово *треба було бігати за народом і учитись усьому...*" (Ф. 19, № 108). Прагнучи розширити тематику творів Марка Вовчка, письменниця звертається до теми сім'ї, ролі жінки в суспільстві і в родинному житті. "В її оповіданнях ми не зустрінемося з широкими соціальними рухами, з гарячими вибухами народної маси, її спеціальність - сім'я" (Б.Грінченко).

Через аналіз окремих персонажів творів письменниці, в дисертації репрезентується творче розуміння Ганни Барвінок основи українського менталітету - "філософію серця". Її оригінальну інтерпретацію демонологічних образів. Так, міфологічний образ русалки ("Русалка" - "Киевская старина", 1888, № 121) письменниця трактує як вимір психології суспільства, моралі кожної людини зокрема. Пізніше Леся Українка розвинула в образі Мавки цю саму проблему, яку дослідники тривалий час вважали новаторською.

В дослідженні на фактичному матеріалі, через зіставлення фольклорних записів та текстів художніх творів Ганни Барвінок, простежується вміст першоджерельних матеріалів, мовні трансформації в літературному варіанті.

Із проаналізованих оповідань ("Молотники", "Половинщик", "Праправнучка Баби Борця") впливає, що Ганна Барвінок - майстер

літературної обробки фольклорного матеріалу. Вона не втручається у цілісність сюжету, а лише адаптує його згідно основної сюжетної лінії. Так, в оповіданні "Половинщик" загальновідомий сюжет казки, особливо популярної в XIX ст., про зраду жінки зі служителем церкви, головний герой твору - половинщик Харченко видає за історію із свого життя. Щоб приблизити оповідь до життєвої вірогідності, авторка конкретизує узагальнених казкових персонажів, називає їх конкретними іменами. Вводить незначні мовні поправки. Тому не варто розглядати творчість письменності як "примітивну обробку народної творчості" (І.Денисюк), а тим паче як "стилізацію" народної мови (макет "Історії української літератури", 1952 р.). Документальний матеріал, яким є рукописи фольклорних записів, засвідчує хибність такої оцінки художнього стилю Ганни Барвінок радянським літературознавством.

По смерті П.Куліша (1897 рік), Ганна Барвінок докладася усіх зусиль до видання його творчої спадщини. Збирає спогади, описує автобіографічні моменти життя із П.Кулішем. Їй завдячуємо збереженню творів письменника у первинному вигляді. Із листів до видавця І.Л.Шрага дізнаємося про те, що "Нікому ні Лисенку, ні будь-кому ще..." (Ф. А-26 № 37), - не дозволяє робити правки. За допомогою В.Тарновського та М.Кочубея створює музей П.Куліша. Шукає спадкоємця, щоб передати йому духовні та матеріальні надбання чоловіка. А коли це їй не вдається - заповідає всі кошти, від виданих збірок П.Куліша, на будівництво дому для "дітей - покидишів".

Аналізуючи листи Ганни Барвінок до Н.Шугурової (1902-1911 рр.) та до представників когорти молодого письменства (Н.Кобринської, Н.Кибальчич, М.Павлика, М.Євшана та інших), дисертантка звертає увагу на громадські позиції письменниці, її бачення розвитку української

літератури, шляхи вирішення мовного питання за часів суцільної русифікації українського народу.

В дисертації характеризується низка педагогічних ідей Ганни Барвінок. Популяризуючи рідне слово як головний засіб виховання у школі, письменниця створила "Починок для першого читання хлопчиком і дівчаткам на Галичині і Україні" (Відень, 1871). Вона на практиці випередила думку М. Драгаманова, який пропагував виховання у дитини прагнення до волі з колиски. Подаючи дитячу поезію для першого читання в контексті "дорослої", письменниця стимулювала розвиток в дитині національної самосвідомості.

Оскільки сюжети оповідань письменниці були створені на основі власних фольклорно-етнографічних записів і мали документальний характер, зафіксовані звичаї, традиції є першоджерельними. А це - вірогідна основа подальшого розвитку порівняльно-історичних принципів вітчизняної етнопедагогіки, зокрема механізмів соціалізації. На матеріалі художніх текстів прослідковується передача міжпоколінної етнокультурної інформації, котра виявляється в цілком конкретних формах - звичаях, обрядах, прийомах виховання, іграх.

6 липня 1996 року - день пам'яті Ганни Барвінок. 85 років минуло від дня смерті невтомної трудівниці, яскравої особистості і талановитої художниці.

У *другому розділі* - "Фольклорно-етнографічна спадщина Ганни Барвінок", здійснений аналіз фольклорних записів Ганни Барвінок з погляду дослідження системи піснених та прозових жанрів, а також поетики, звичаїв та повір'їв відображених в них, характеризується низка паремійного жанру.

В роботі також досліджуються раніше не розглянуті архівні матеріали, які містять варіанти фольклорних текстів: Фонди ІЛ НАН України ім. Т.Шевченка: Ф. 19, (№ 8; 18; 24; 25; 33; 35; 37; 75; 84; 86; 87; 90; 92 (57 одиниць); 93, 94. Фонди літературно-меморіального музею М.М.Коцюбинського: Ф. А-26, №№ 3; 8; 18; 35; 40; 43; 73; 74; 78; 79; 80; 84; 91; 92; 93; А-27, № 2.

Текстологічно проаналізовано рукописи, вивчено послідовність, манеру запису, визначено принципи, засади фольклористики, простежено наступні етапи роботи над текстами, зокрема їх використання в літературному творі. Як послідовниця ідеї Куліша, який пропагував поширення народної творчості та популяризацію її через літературу, Ганна Барвінок і фольклорні записи провадила у руслі просвітницьких засад. Методи збирання фольклору та іншого народознавчого матеріалу, який використала Ганна Барвінок, розглядаються як наслідок становлення фольклористичної науки, біля витоків якої стояла перша жінка-фольклористка.

Комунікативні можливості, природне творче обдарування та, акумульовані фольклористкою, прогресивні ідеї народницької доби допомогли їй зібрати *науково надійний першоджерельний* матеріал.

Фольклорно-етнографічна спадщина Ганни Барвінок привертає увагу своїм хронологічним та регіональним значенням, жанровим складом, бо саме це закладалося у підвалини вітчизняної фольклористики II половини XIX ст.

Записи, зроблені за фонетичним принципом, є цінним матеріалом для історії становлення українського фольклору, для глибшого проникнення в творчу лабораторію автора "Оповідань з народних уст".

Запис фольклористкою зразків різних жанрів (колискові пісні, ігри-веснянки, календарно-обрядова поезія, родинно-побутові пісні, весільна обрядодія, апокрифічні легенди, казки, анекдоти, повір'я, приклади ворожін та знахарства) засвідчує бажання вивчити психологію та культуру різних вікових та соціальних категорій свого оточення.

Аналіз фольклорного матеріалу з огляду на діалектну особливість, поодинокую паспортизацію, урахування автобіографічних відомостей про збирачку дає можливість виявити регіон польових записів - Чернігівщина, Полтавщина.

Обставини, в яких працювала збирачка, відомості про психологію оповідачів, реакцію селян на роботу фольклориста - усе це цінний матеріал для дослідження психології народу, взаємовідносин фольклориста й носія генетичної пам'яті.

В дисертації детально проаналізовано записи пісень Ганни Барвінок, простежено найрізноманітніші фольклорні явища.

Порівнюючи варіанти, зібрані фольклористкою, із іншими записами вітчизняного та, подекуди, російського, білоруського пісенного репертуару, в роботі розглянуто процеси "оновлення" образів, трансформування символів та різні зміни композиційних елементів. Так, контамінація в веснянках демонструє перехід архаїчних танків із домінантною сакралью-магічною функцією у звичайні забави. Зафіксований збирачкою унікальний коментар до гри "У хрещика", розширює семантику календарно-обрядової поезії.

Через зібрання колядок та щедрівок, записаних Ганною Барвінок, простежуються нашарування поетичних традицій та образів різних епох, внутрішню якість - полістадіальність. У зразках записів фольклористики це виявилось у суміші понять та образів язичницьких і християнських часів,

відфільтрувати які одні від одних і визначити їх генетичний ґрунт дуже важко.

Віднайдені матеріали із записами весільної поезії та етнографічні матеріали, які містять в собі твори письменниці (драма "Материна помста"; Фонди ІЛ НАН України ім. Т.Шевченка: Ф.19, № 37, 30 с.), дають знання про побутування весільної обрядодії Чернігівщини середини ХІХ ст., збагатили фольклористичну науку найдавнішими зразками, знаннями унікальних обрядів та розширеними сюжетами пісennих текстів.

В дослідженні робиться припущення про спільні фольклорні джерела творчості Кулішів.

Ганна Барвінок вважала за потрібне записувати всі почуті пісенні зразки, менш чи більш викінчені, уривки творів та варіанти цілісні, тобто здійснювала повний зріз фольклорного матеріалу місцевості - цей факт засвідчує особливий *науковий підхід* до збирання фольклору, актуальний і в сьогодишній фольклористиці принцип.

Основні фонди народної прози, із зібрання Ганни Барвінок, - це сюжети відомі в загальноукраїнському, східно- та західнослов'янському фольклорі. Проте, кожний сюжет трансформується з урахуванням місцевих реалій. Для аналізу прозового зібрання, автор дослідження використовує лише архівні фонди та неопубліковані художні твори Ганни Барвінок.

Записувачкою зафіксовано сюжети, які не зареєстровані в "Сравнительном указателе сюжетов: Восточнославянская сказка" (Л., 1979). Із аналізованих п'ятдесяти трьох прозових записів - двадцять три не мають сюжетних відповідників у вітчизняному, східно- та західнослов'янському фольклорному репертуарі.

Керуючись науковим чуттям та вимогами часу, Ганна Барвінок усвідомила проблему можливого вимирання жанру апокрифічної легенди. Тому зробила і свій внесок у збереження цікавого пласту народної культури, записавши дев'ять легенд. Унікальні зразки: "Як наші трудолюбці не пішли на родини Божої Матері" та "Петро I на полюванні". В дисертації зроблена спроба пояснити, на зіставленні зразків Ганни Барвінок із варіантними відповідниками російського фольклору, міграцію сюжетів, заміну персонажів, втрату в новіших варіантах логічних зв'язків із Біблією.

Факт, що більшість цікавого фольклорного матеріалу рукописів не використано автором "Оповідань з народних уст", свідчить про бажання письменниці науково осмислити процес народної творчості, не обмежуватися збиранням матеріалу суто для оповідань. Фольклор із творів письменниці, не відображений у рукописах (зокрема - міфологічні легенди із демонологічними образами), говорить про великий потенціал усних знань міфології, народних повір'їв, яке не вимагало письмової фіксації.

Аналізуючи зібрання міфологічних легенд, записаних фольклористкою, автор дисертації прагне, через порівняння сюжетних варіантів із спільними мотивами, збагнути логіку тієї чи іншої метаморфози, заповнити прогалини в сюжетній конструкції, які з'являються з вини інформатора, або ж випадають, під впливом часу, з стічної пам'яті.

Фольклористка XIX ст. фіксує, застигли в легендах, згадки про елементи звичаєвого права зустрічаються у варіантах записів архаїчного ритуалу проведів на "той світ". А конкретизація, щодо місця побутування, є, по-суті, першоджерельним матеріалом відносно терену

Чернігівщини. На основі декількох легенд, із арсеналу Ганни Барвінок, простежується як, згідно з історичною дійсністю, вони відобразили перехід від одного культу предків (жертвоприношення) до другого - поваги до старих людей-старійшин роду та їх життєвого досвіду.

Аналізуючи кількісне співвідношення записів соціально-побутових казок із варіантами інших жанрів, дослідження зводиться до думки, що ця тематика не викликає великої зацікавленості у збирачки. Не соціальний конфлікт привертає її увагу, а наявний у варіантах гумор, гротескна побудова сюжетів.

Ганна Барвінок у своїй збиральницькій діяльності прагнула прилучитися до таємничості словесного жанру, пов'язаного з чарівницькою магією замовлянь, заклять, зразків ворожін та елементів знахарства. Зіставний аналіз подібного фольклорного матеріалу, зібраного В.Милорадовичем, Л.Новицьким, П.Сфименком, Д.Зелениним, виявив унікальні зразки: любовних чар, із використанням тіла птаха (горобця), знахарювання ("від падучої" хвороби та п'янства).

В дисертації здійснено розгорнутий аналіз поетики повірів та звичаїв у творах Ганни Барвінок та рукописних фондах.

Компонуються вони, згідно різних сфер людського буття:

- дошлюбні взаємини;
- родинне життя;
- народна педагогіка.

Повір'я, як і традиції, і звичаї, перетинаються з ритуальними обрядами та їх важко відділити від вірувань.

Для аналізу зразків паремійного жанру, запису Ганни Барвінок, в дослідженні використовується близько ста п'ятидесяти одиниць приказок та прислів'їв, згруповуються вони тематично:

- а) Роби, небоже, та й Бог поможе;
- б) Що суджено, то не розгуджено;
- в) Великий світ, а нема де дітись;
- г) У своїй хаті - своя правда.

Частина фольклорних записів паремій, записаних фольклористкою, увійшла до збірки М.Номиса "Українські приказки і прислів'я і таке інше. Збірка О.М.Марковича та інших" (- СПб., 1864). Упорядник використав лише паремії, взяті із оповідань, що вийшли друком до 1863 року, хоч мав можливість використати й рукописні матеріали збирачки (був її родичем). Цей факт укупі із тим, що в архівних фондах відсутні записи цих жанрів, засвідчує високохудожні мовні особливості письменниці-фольклористки. Природне вживання приказок і прислів'їв у побутовому мовленні не потребувало фіксації.

Порівняння новіших записів прислів'їв із зразками збірника М.Номиса засвідчує часову трансформацію жанру, розширення семантики паремії.

Проаналізований матеріал, дозволяє зробити *висновки*, що постать Ганни Барвінок слід розглядати у контексті національно-культурного відродження України народницької доби.

Діяльність її пов'язана із становленням та розвитком основних засад етнографічної літературної школи та фольклористики як науки.

Аналіз фольклористичної спадщини дозволяє стверджувати, що записи Ганни Барвінок - науково надійні. Цьому сприяли фонетичний принцип запису, часткова паспортизація, невтручання у цілісну тканину фольклорного твору, уважне ставлення до варіантів. Зібраний Ганною Барвінок матеріал - є цінним документом для вивчення фольклорного

процесу на Чернігівщині та Полтавщині в середині та II половині XIX ст. Він допомагає краще пізнати жанри, що побутували в той час, тематику, побут, духовний світ українців.

Пісні, із зібрання Ганни Барвінок, виявляють широкий жанровий і тематичний діапазон, стильову різноманітність. Більшу стійкість мають зразки, створені на місцевому колориті.

Жанрове розмаїття прозового зібрання, записувачки сприяє вивченню психології різних соціальних та вікових верств народу. Засвідчує видозміну сюжетних варіантів, відносно до регіональних, часових реалій, внаслідок синтезу світогляду українця із вірувань, традицій, звичаїв та повір'їв.

Водночас, безперечно, творчий шлях Ганни Барвінок невіддільний від творчого шляху П.Куліша. Його енергія українолюбця, державотворця впала на благодатний ґрунт, котрий генетично сформував у собі найкращі творчі риси етносу.

Як добра дочка, традиційно справжня українська жінка-господиня, вона підтримувала чоловіка матеріально, забезпечуючи таким чином його незалежність. Як дружина вона дотримувалася з одного боку церковно-християнських законів, з іншого - здалась на вимогу Куліша - стала його духовною опорою.

Дотримуючись поглядів П.Куліша на творчий стиль тогочасної літератури, маючи чималий досвід спілкування з оточуючим її народом, Ганна Барвінок живила літературу народною енергією слова протягом тривалого часу, дотримувалася концепції психологічного відображення історії культури (в розумінні етнографії та філософії українського народу).

У своїй літературній творчості, Ганна Барвінок зреалізувала одне із завдань народницької доби - популяризацію уснопоетичної творчості через художні твори.

Народне слово, народний стиль, який вона осягнула найперше завдяки свосму домашньому вихованню, і який був пробуджений завдяки, можливо, деспотичній натурі П.Куліша, вирізняв її високим естетичним смаком, який не всім її сучасникам був притаманний. Цьому сприяла велика європейська обізнаність її чоловіка, його постійне втручання у її творче виховання.

В 60-х р.р. XIX ст. Ганна Барвінок виділяється на тлі української літератури як самостійна "досконала" письменниця, виривається з "тіні" свого учителя, знаходить свого критика і читача.

В її фольклористично-етнографічній діяльності подружні стосунки зіграли чи не найостаннішу психологічну роль.

Аналізи рукописів фольклорних матеріалів та текстів художніх творів засвідчує майстерність автора "Оповідань з народних уст". Творчу методу Ганни Барвінок не можна розглядати як "примітивну імітацію фольклорних сюжетів". Мова, якою користується записувачка, науково надійне першоджерело мови-діалекту Чернігівщини середини, - II половини XIX ст., тому немає стилізації народної мови, це і є мова народу із регіональними та часовими особливостями.

Основні положення дисертації отримали відображення у таких публікаціях авторки:

1. Образ русалки у творах Ганни Барвінок (Література. Фольклор. Проблеми поетики. - Вип. 1, - К., 1994, - С.32-36).

2. Специфіка поетики українських повір'їв у творах Ганни Барвінок. Народна культура України і проблеми сучасної фольклористики. Матеріали III науково-освітнянської конференції, присвяченої 190-річчю М.О.Максимовича. - К., 1994, - С.11-13.

3. Ганна Барвінок - "поет жіночого горя". (Дослідження з філології - 1994, - Вип.3, - С.30-35).

4. Фольклорні записи Ганни Барвінок. - К., 1995. 70 с.

5. Роль Ганни Барвінок у національному відродженні України //Жінки України: сучасний статус і перспективи. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Одеса, 1995, - С.73-74).

6. З історії фольклорно-етнографічних інтересів Ганни Барвінок. Культура-Духовність-Мистецтво. Збірник наукових праць. - К, 1995, - С. 233-238,

7. До питання постановки національної ідеї виховання у вузівському курсі етнопедagogіки та етнопсихології //Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку. Матеріали науково-практичної конференції. - К., 1996, - Частина III, - С.71-72.

Аннотация

Ивановской Е.П.

Фольклористическое наследие Ганны Барвинок

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.10.07. - фольклористика. Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1996.

Защищается рукопись, содержащая исследование фольклорных записей Ганны Барвинок, ее литературной, просветительской деятельности периода национально-культурного возрождения Украины (вт. пол. XIX - начало XX века).

Установлено, что Ганна Барвинок первая женщина-фольклористка в истории отечественной науки. Записи ее надежные, о чем свидетельствует внимание к вариантам, фиксация всех жанров усного народного творчества (то есть осуществление полного среза фольклорного репертуара региона), фонетический принцип записи. Фольклористическое наследие Ганны Барвинок - продукт пятидесятилетнего записывания народного творчества. Фактически идет речь о первых попытках комплексного исследования духовной и материальной культуры Черниговщины и популяризации ее через художественное произведение.

Ключевые слова:

Фонетичний принцип запису, варіант, інформатор, сюжет, рукописний матеріал, регіональна традиція.

Abstract

Iwanovs'ka O.P.

Folkloristic Heritage of Hanna Barvinok

Thesis submitted for a Candidate of Science in Philology Degree.

Speciality: 10.01.07. - folklore studies

National Taras Shevchenko University, Kyiv, 1996.

Dissertation presents for defence as a manuskript and investigates Hanna Barvinok's folklore collections, her literature and educational activities during the period of national-cultural revival of Ukraine (second half of XIX - beginning of XX century).

This research find out that, Hanna Barvinok was the first woman-folklorist in national science. All records in her collections are reliable. She paid a great attention to variants and also recorded all sorts of folklore genres (full repertoire representation of the region). She used fonetic principle of the recording as well. Folkloristic heritage of Hanna Barvinok is a result of her collection activity during fifty years. Her studies were the first attempt of complex resarch of oral and material culture in Chernihiv region. She also was propagandize Ukrainian culture thru incorporaiton results of the research in her writings.

Key words:

Фонетичний принцип запису, варіанти, інформатор, сюжет, рукописний матеріал, регіональна традиція.

Підп. до друку 26.05.96р. Формат 60Х84/16. Друк офс.

Напір друк. Ум. друк. арк. 1,5. Тираж 100. Зам. 824.

Друкарня Південно-Західної залізниці, м. Київ, вул. Лисенко, 6

369477

AB 35.755

AB 35.755